

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 7 (2) 2020: 1745-1773
FIKİH USÛLÜ GELENEĞİNDE MÜNÂZARA (EBÛ'L-VELİD EL-BÂCÎ'NİN EL-MİNĤÂC Fİ TERTİBİ'L-HİCÂC ESERİ BAĞLAMINDA)*

Sadrettin BUĞDA**

Öz

İtikâdî ve fikhî mezheplerin teşekkülü ile birlikte Müslüman âlimler, bazen kendi aralarında bazen de diğer din mensupları ile ilmî tartışmalara girmişlerdir. Buna bağlı olarak âlimler arasında sıklıkla meydana gelen ilmî tartışmaların daha sağlam temeller üzerinde cereyan edebilmesi için erken dönemde münâzara âdâb ve ilkelerinin belirlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. İhtiyaca binaen Müslüman âlimler, "Âdâbu'l-bahs ve'l-munâzara" adıyla yeni bir disiplin oluşturmuşlardır. Söz konusu disiplin hususunda müstakil eserler kaleme alınırken bazen bu disipline dair ilkeler, fıkıh gibi farklı disiplinlerde dağınık şekilde işlenmiş bazen de disiplinlerin girişi mahiyetinde ele alınmıştır. Münâzarayı ele alan âlimlerden biri de Ebü'l-Velîd el-Bâcî'dir (ö. 474/1081). Bu çalışma, Bâcî'nin *el-Minhâc fi Tertîbi'l-Hicâc* adlı eseri bağlamında münâzara sistematüğinden istifadeyle usûlî problemlerin nasıl çözüme kavuşturulduğunu ortaya koyup eleştiri kültürüne katkıda bulunmayı amaç edinmektedir. Araştırmada Bâcî'nin *el-Minhâc fi Tertîbi'l-Hicâc* adlı eserinden hareketle öncelikle münâzaranın usûl disiplinindeki konumu, münâzaranın ilke ve âdâbı ve son olarak usûlî düşüncede münâzara sistematüğü örneklerle incelenecektir.

Anahtar kelimeler: İslam hukuku, Fıkıh usûlü, Münâzara, Eleştiri, Bâcî

Munazara In The Tradition Of Usul Al-Fiqh (In The Context Of Ebu'l-Velîd Al-Bâcî's Work Al-Minhâj Fi Tertîbi'l-Hijâj)

Abstract: With the formation of itiqadi and fiqhi madhabs, Muslim ulama entered into discussions sometimes among themselves and sometimes with members of other religions. Accordingly, it was necessary to determine the manners and principles of munazara in the early period so that the scientific discussions that frequently occurred among ulama could take place on more solid foundations. Due to the necessity, Muslim ulama created a new discipline called "Âdâbu'l-Bahs ve'l-Munâzara". While individual works were written on the subject discipline, sometimes the principles of this discipline were handled immethodically in different disciplines such as fiqh, and were sometimes treated as an introduction to the disciplines. One of the alims dealing with munazara is Ebu'l-Velîd al-Bâcî (d. 474/1081).

This study aims to reveal how the usooli problems are solved by using the systematic of the munazara in the context of Bâcî's work named al-Minhaj fi Tertîbi'l-Hijâj and hence to contribute to the culture of criticism. In the study, acting from Bâcî's work named al-Minhaj fi Tertîbi'l-Hijâj, firstly the position of munazara in the discipline of usool, then the principles and etiquette of munazara, and finally, the systematic of munazara in usooli thought will be examined with examples.

* Makalenin *Etik Kurul İzni* gerektirmedüğüne dair yazarın yazılı Beyanı bulunmaktadır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı. Türkiye, s.bugda@alparslan.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-6135-8570

Keywords: Islamic law, Usul Al-Fiqh, Munazara, Criticism, Bâcî

Structured Abstract: Munazara is one of the important methods used by individuals in order to convey their thoughts and to impose them on their interlocutors in atmospheres of discussion. When it comes to the transmission of religious thought, the phenomenon of munazara becomes even more important as the person strives to impose his itiqadi and fiqhi ideas that he has established on solid foundations and of whose accuracy he is sure. The most active method of imposing the said thought to the interlocutors is to use the question-answer technique and to convey the evidence consulted on the spot. With the formation of itiqadi and fiqhi madhabs, Muslim ulama entered into discussions sometimes among themselves and sometimes with members of other religions. Accordingly, it was necessary to determine the manners and principles of munazara in the early period so that the scientific discussions that frequently occurred among ulama could take place on more solid foundations. Due to the necessity, Muslim ulama created a new discipline called "Adâbu'l-Bahs ve'l-Munâzara". While individual works were written on the subject discipline, sometimes the principles of this discipline were handled immethodically in different disciplines such as fiqh, and were sometimes treated as an introduction to the disciplines. One of the alims dealing with munazara is Ebu'l-Velîd al-Bâcî (d. 474/1081). This study aims to reveal how the usooli problems are solved by using the systematic of the munazara in the context of Bâcî's work named al-Minhaj fi Tertîbi'l-Hijâj and hence to contribute to the culture of criticism. In the study, acting from Bâcî's work named al-Minhaj fi Tertîbi'l-Hijâj, firstly the position of munazara in the discipline of usool, then the principles and etiquette of munazara, and finally, the systematic of munazara in usooli thought will be examined with examples. Munazara has a quality that is related to many disciplines such as fiqh, theology, philosophy and logic. Its relation with fiqh methodology (Usul al-Fiqh) is even more advanced. Because, it is seen that in the works written in the field of debate / jedel since the early periods, such as Bâcî's al-Minhaj and Cüveynî's al-Kâfiye, the debates and fiqh method were adapted to each other. Some scholars say that the procedural discipline is twofold: the first is the proof of the evidence and the second is the form of concluding with the evidence. By the first of these, the method is meant and by the second, discussion. The scholars of the method aimed to ensure that the disputes arising from the observation of sharia evidence and the discussions caused by the relationship between word and meaning can take place on solid foundations. For this, they have written the principles together with procedural issues in order to use the evidence consulted in the discussion consistently. The use of the method of discussion in the field of method is seen in the book of Şâfiî, er-Risala, which is the first work written in this field. Shafii, with a hypothetical interlocutor, puts forward the claim on the issue by using the question-answer technique, and then tries to answer the objections with evidence. This method in er-Risala was followed by many procedural scholars such as Abu Bakr al-Jessâs, Kâdî el-Bâkillânî, Kâdî Abdulcebbâr, Abu Zeyd ed-Debusî, Kâdî Abu Ya'lâ al-Ferrâ. Bâcî's work named al-Minhâc fi tertîbi'l-hicâc 'can be counted as a summary of his work named İhkâmü'l-fusûl. In his work titled al-Minhaj, he first deals with the procedures and rules that should be taken into consideration by the person in the debate, and then deals with the book, sunnah, ijma and mental evidences (lahnu'l-hitâb, fahve'l-hitâb, limitation and comparison). Bâcî embodies the rules and methods of the debate by applying them in the form of thesis-antithesis based on Sharia evidence. Bâcî first explains the sharia result of inference, then quotes the opinion of the person who obeys, and then answers this objection. Both the methods and rules that Bâcî put forward regarding the debate and his practices on Shariah evidence have the potential to make significant contributions to today's scientific world. Because, it is seen that the systematic and the criteria he has determined in the discussion can contribute to the development of scientific / critical thinking skills, the maturation of the ethics of criticism, the realization of scientific

discussions as a healthy process. Thus, these methods and principles will contribute to focusing on eliminating mistakes and determining the truth.

Keywords: Islamic law, Usul Al-Fiqh, Munazara, Criticism, Bâcî

GİRİŞ

Münâzara disiplini kelâm, fıkıh, fıkıh usûlü gibi temel İslam bilimlerine ait ilim dallarının neredeyse tamamıyla ilişki içinde bulunan ve bu bağlamda disiplinlerarası niteliğe sahip olan bir ilim dalıdır. Söz konusu vasfı haiz olan münâzara disiplini, entelektüel camiada yapılan tartışmalarda son derece önem arz etmektedir. Zira tartışmalarda yapılan eleştiriler belirli bir disiplin ve olgunluk dâhilinde yapılmadığında hakkı bulmaktan, hakkı kabul etmekten ziyade tartışmanın uygunsuzluğundan kaynaklanan psikolojik durum, inatlaşmaya ve doğru olanı reddetmeye neden olabilmektedir. Dolayısıyla münâzara, hem fikrî olgunlaşmada hem de tartışmanın ve eleştirilerin kabul edilebilir olmasında önemli bir faktördür. Bu bağlamda münâzara ilmi, disiplinlerin kendi dâhilinde veya disiplinler arasında yapılan tartışmaların sağlam düzlemde yapılmasını sağlayan, ilmî muhite yön veren, oluşturduğu sistem ile tartışma ve eleştirinin mevzubahis olduğu yerde diğer disiplinleri teorik olarak besleyen ve yanlış sapmalardan koruyan bir ilim dalıdır.

Fıkıh usûlü, gündelik hayatta şer'î meselelerde meydana gelmiş ve gelecek problemlerin çözümünde müctehide istidlâlî (delile dayanarak çıkarımda bulunmak) yöntem sunan metodolojik bir disiplindir. Özellikle kıyas gibi istidlâlî yöntemin sıklıkla kullanıldığı yerde tartışma ve eleştiri kaçınılmazdır. Dolayısıyla usûl âlimleri, tartışmanın ve eleştirinin kaçınılmaz olduğu fıkıh usûlü disiplininde tartışmaya ve eleştiriye dayalı norm ve kuralların teorisini, te'lîf ettikleri eserlerde irdelemişler ve aynı zamanda kıyas gibi temeli ictihâdî yöntemle dayanan edille-i şer'îyede pratik olarak kullanmışlardır. Bu bağlamda usûl disiplinin karakteristik özelliği konumunda olan istidlâlî yöntem Bâcî'yi münâzara teorisini şer'î delillere uygulamaya sevk etmiştir. Bâcî, *el-Minhâc fi tertîbi'l-hicâc* adlı eserinde münâzarayı hem teorik hem de pratik olarak ele almıştır. Bâcî, eserinin ilk bölümünü münâzara teorisine ve temel ilkelerine ayırmış, akabinde söz konusu ilkeleri usûlî tartışmalar üzerine tatbik etmeye çalışmıştır. Bâcî, ilk olarak Kur'ân'ın âyetlerinden yapılan fikhî istinbatlarda düşülen yanlışları cedel yöntemiyle ele almıştır. İkinci olarak sünnetten yapılan istinbâtta düşülen hataları, üçüncü olarak icmâ'da söz konusu olan tartışmaları, son olarak kıyas ve kıyastaki illet konusunu aynı yöntemle irdelemiştir.

Bu çalışmada Bâcî'nin *el-Minhâc* adlı eseri esas alınarak münazaranın tanımı, amacı, meşruiyeti, ilke ve adabı, şer'î istidlâlde söz konusu olan itiraz ve savunma yöntemi üzerinde durulacaktır. Ancak çalışmanın hacmi göz önünde bulundurularak kıyâs gibi aklî çıkarımlara dayanan delillerde mevzubahis olan itirazlar ve verilen cevaplar çalışmanın dışında tutulacaktır.

1. Münâzaranın Tanımı

مناظرة kelimesi mufâ'ale kalıbında olup sözlükte “bakmak” ve “beklemek” manasına gelen “النَّظِير/nazîr” veya “النَّظَر/nazar” dan türemiştir.¹ Terim olarak ise münâzaranın tanımı “İki tarafın, doğruyu izhar etme gayesiyle, iki şey (müsned ile müsnedun ileh) arasındaki nispeti hususunda ince bir kavrayışla tetkikte bulunmaları” şeklinde yapılmıştır.² Bu tanıma göre münâzara en az iki kişi tarafından ve hakkı ortaya koyma gayesiyle yapılan bir tartışma eylemidir.

Bir disiplin olarak münazaranın tanımı, “Karşıt kişiyle (yapılan tartışmada) matlûb (tartışmaya mevzubahis) olan şeyin ispat veya nefiy edilmesinin yahut da delilin nefiy edilmesinin yöntem ve âdâbını öğreten bir ilimdir”³ şeklinde yapılmıştır. Başka bir ifadeyle münazara hakikatin bilinmesi için, taraflar arasında geçeleşebilecek tartışmanın doğru bir zeminde yapılmasının yöntem ve ilkelerini öğreten bir disiplindir. “Münâzara esnasında hatadan korunmanın keyfiyetinin öğrenmesine kendisiyle varılan ilimdir” şeklinde de münâzaranın tanımı yapılmıştır.⁴ Birinci tanımda münâzaranın ilke ve âdâbı merkeze alınırken ikincisinde hatalardan korunmanın keyfiyetinin esas alındığını söylemek mümkündür.

Münâzaranın tanımının akabinde cedelin istilâhî anlamı ve bunun münâzara ile olan farkını ortaya koymak da önemli bir husustur. İlk dönem âlimlerinin münâzara ile cedeli müteradif olarak kabul ettikleri görülmektedir. Cüveynî, (öl. 478/1085) lügatte münâzara ve cedelin iştikâkları farklı olsa da usûl ve fıkıh âlimlerinin örfünde aynı mana için kullanıldığını belirtmekte ve cedelin tanımını “Münâzara eden kişilerin, müdafaa veya reddetme suretiyle, kendi görüşlerinin muktezasını, ibare veya ibarenin yerine geçecek gösterge/işaret ve delâlet gibi yöntemle izhar etmeleridir.” şeklinde yapmaktadır.⁵ Cüveynî'nin söz konusu tanımda “Münâzara eden kişilerin” kaydı düşmesi aslında münâzara eden kişiyle cedelde bulunan kişiyi buna bağlı olarak da münâzara ile cedeli eş anlamlı olarak gördüğünün bir göstergesidir. Ancak bazı âlimler cedel ile münâzaranın amaçlarını farklı değerlendirerek bunların birbirinden ayrı olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre münazaranın amacı hakkın izhâr edilmesidir. Cedelin amacı ise doğru ve yanlış ayırt edilmeksizin belli bir düşüncenin

¹ İbn Manzûr, “nzz”, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî - Müessestu't-Târîhi'l-'Arabî, 1996), 14/194.

² Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Alî b. Muhammed b. Alî el-Curcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru Kutubi'l-'İlmiyye, 1403/1983), 231.

³ Muhammed b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Mevsû'etu keşşâfi istilâhâti'l-funûni ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahrûc, (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996), 2/1652.

⁴ Hârûn Abdurrezzâk, *Fennu âdâbi'l-bahsi ve'l-münâzara*, (Kuveyt: Dâru'z-Zâhiriyye, 1438/2017),

⁵ İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *el-Kâfiye fi'l-cedel*, nşr. Fevkiye Hüseyin (Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, 1399/1979), 19-21.

üstün veya geçersiz kılınmasıdır.⁶ İbn Haldûn gibi daha geç dönemlerdeki bazı âlimlerin cedel ile münâzarayı müradif olarak değerlendirdikleri de görülmektedir. İbn Haldûn'un "*Fıkhî mezheb mensupları veya başka kimseler arasında icra edilen münâzaranın adabını bilmektir.*"⁷ şeklindeki cedel tanımını, onun cedel ile münâzarayı eş anlamlı olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

2. Münâzaranın Amacı

Müslüman âlimlerin temel gayelerinin nasslardaki mesajın hakikatine ulaşılması olduğunu ifade etmek yerinde olur. Buradan hareketle şunu söylemek mümkündür: Âlimlerce yapılan ilmî tartışmalardaki amaç; karşıt görüş sahibinin itibarını zedelemek, batılda da olsa kendi düşüncesini haklı göstermek olmayıp belki ilmî tartışmalar vasıtasıyla hakkı izhâr etmektir.⁸ Söz konusu tartışmaların ise belirli bir usûl çerçevesinde cereyan etmesi zorunluluk arz etmektedir. Aksi takdirde belirli bir kriter dahilinde ve doğru bir düzlemde yapılmayan tartışmalar, hakkı ortaya çıkarmaktan ziyade, tarafların doğru ya da yanlış görüşlerinde ısrar etmelerine neden olabilmektedir. Netice itibarıyla şunu ifade etmek mümkündür: Münâzara disiplininin amacı; yapılan ilmî tartışmaların sağlam temeller üzerinde cereyan edebilmesinin, tartışmada başvuru delillerin tutarlı bir şekilde kullanılmasının ve savunulmasının ilke ve âdâbını ilim erbabına sunmaktır.

3. Münâzaranın Usûl Disiplinindeki Konumu

İcmali olarak fıkıh delillerini ve bu delillerden yararlanma keyfiyetini bilmektir⁹ şeklinde yapılan fıkıh usûlü tanımı dikkate alındığında, fıkıh usûlü şer'î deliller odaklı bir disiplin hüviyetini arz ettiği gibi delillerden istifade etme metodolojisini merkeze alan bir hüviyete de sahiptir. Fıkıh usulü konusu olan şer'î delillerin büyük yekününün lafza dayalı olması usûl bilginlerini lafız-anlam ilişkisi üzerine düşünmeye sevk etmiştir.

Şer'î delillerin bir kısmının sübutu kat'î iken diğer bir kısmının sübutu ise zânnîdir. Sübutu zânnî olan delillerin bir kısmı da âlimler arasında ihtilafın meydana gelmesine neden olmaktadır. Hem şer'î delillerin sübutundan kaynaklanan ihtilaflar hem de lafız-anlam ilişkisinin neden olduğu tartışmalar, usûl âlimlerinin münâzara yöntemini kullanmaya ve teorik olarak eserlerinin bünyesinde ele almaya sevk etmiştir. Bu bağlamda münazaraya dayalı normların usûl konuları bünyesinde ele

⁶ Ahmed b. Mustafa Taşköprîzâde, *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevdû'âti'l-'ulûm*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985), 2/505.

⁷ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddimetu ibn Haldûn*, thk. Abdullah Muhammed Derviş (Dımaşk: Dâru Ya'rib, 1425/2004), 2/203.

⁸ Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz b. Alî İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, thk. Muhammed Zuhayl ve Nezîr Hamâd, (Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 1413/1993), 4/360-361.

⁹ Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Minhâcu'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl* (Nihâyetu's-Sûl ile birlikte), ('Âlemu'l-kutub, ts.), 1/5. معرفة دلائل الفقه إجمالاً، وكيفية الاستفادة منها...

alınması ve münâzaranın usûl eserlerinde sıkça kullanılması usûl ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır.

Münâzara, ilk tedvîn edilen fıkıh usûlü eseriyle birlikte usûl disiplininde bir yöntem olarak kullanılmıştır.¹⁰ İmam Şâfiî (ö. 204/820), *er-Risâle* adlı eserinde farazî bir muhatapla aklı çıkarıma dayalı meseleleri ve te'vîle açık nassları soru-cevap tekniğini kullanarak tahlil etmekte, böylelikle doğruluğuna inandığı şeyi muhatabına kabul ettirmeye çalışmaktadır. Örneğin Kur'ân'ın tamamen Arapça oluşu,¹¹ Arapçanın önemi,¹² nesih meselesini,¹³ hadis meselesindeki ihtilafları¹⁴ ve benzeri konuları münâzara yöntemini kullanarak tahlil etmektedir. Bu bağlamda şunu söylemek mümkündür: Genel anlamda bir hukuk nazariyesi olan *er-Risâle*'de takip edilen münâzara yöntemi, Ebû Bekr el-Cessâs'ın (ö. 370) *el-Fusul fi'l-usûl*, Kâdî el-Bâkillânî'nin (ö. 403) *et-Takrîb ve'l-irşâd*, Kâdî Abdulcebbar'ın (ö. 415) *el-Umed*, Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin (ö. 430) *Takvîmu'l-edille*, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin (ö. 435) *el-Mu'temed*, Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) *el-'Udde fi usûli'l-fikh*, ve Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (ö. 476) *el-Lüma' fi usûli'l-fikh* gibi daha sonra kaleme alınan usûl eserlerinde de takip edilmiştir.¹⁵ Elbette *er-Risâle*'den sonra yazılan kaynaklarda bazı farklılıklar da olmuştur. Söz gelimi, *nakd*,¹⁶ *kalb*,¹⁷ *fesâdu'l-vaz*¹⁸ gibi cedel ve münâzara dair kavramların usûl eserlerinde ele alınması bunlardan bazılarıdır.

4. Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin el-Minhâc fi Tertîbi'l-Hicâc Eseri Bağlamında Münâzara

Fıkıh usûlü alanında eser kaleme alan müelliflerin tamamına yakını, münâzara yöntemiyle konuları ele alsalar da müstakil bir bâb şeklinde münâzara konuları kaleme alanların azınlıkta olduğu görülmektedir.¹⁹ Söz konusu bazı müellifler, münâzara konularını kıyas konusunun bir alt bölümü olan *kavâdihu'l-'ille* başlığı

¹⁰ Mes'ûd b. Mûsâ Felûsî, *el-Cedel inde'l-usûliyyîn beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbik*, (Cezayir: Mektebetü'r-Rüşd, 1424/2003), 82.

¹¹ Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ty.) 41-46.

¹² Şâfiî, *er-Risâle*, 46-50.

¹³ Şâfiî, *er-Risâle*, 106-113.

¹⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, 370-387.

¹⁵ Felûsî, *el-Cedel inde'l-usûliyyîn*, 93 ve sonrası

¹⁶ Nakz: İlet olduğu söylenen vasfın bir meselede bulunduğu halde illetin gerektirdiği hükmün ilgili meselede bulunmamasıdır. Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî eş-Şîrâzî, *el-Me'ûne fi'l-cedel*, thk. Alî Abdulazîz el-Umeyrî, (Kuveyt: Cem'iyetu İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1407/1984), 104; Bedruddîn Muhammed b. Behâdîr ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*, (Dâru'l-Kutub, 1414/1994), 7, 329.

¹⁷ Kalb; Muârizin (karşıt görüş sahibinin), Müstedill (delil getiren) tarafından getirilen delilin, müstedillin aleyhine olduğunu iddia etmesidir. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 7, 362.

¹⁸ Fesâdu'l-vaz': İletin gerektirdiği şeyin zıddını, illete bağlamak. Şîrâzî, *el-Me'ûne fi'l-cedel*, 111. Başka bir ifadeyle herhangi bir meselede bir illetin gerekçe gösterilerek hüküm verilmesi, ancak gerekçe olarak gösterilen illet ise verilen hükmün aksine delâlet etmesidir.

¹⁹ Münâzara konusunu müstakil bir bâb olarak ele alanlara örnek olarak bk. İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 4/359-369.

altında kısmen incelemeye tabi tutmuşlardır.²⁰ Bunlara mukabil Ebû'l-Velîd el-Bâcî ise *el-Minhâc fi tertîbi'l-hicâc* adlı eserinde ise farklı bir yöntem takip etmektedir. Bâcî, *el-Minhâc*'in girişinde bu eseri ele almanın nedeninden söz eder, akabinde münâzarada bulunan kişinin riayet etmesi gereken âdâb ve kurallardan bahseder ve daha sonra münâzarada bulunan kişiler için önemli olan kavramları tanımlarıyla birlikte verir. Bâcî, bunları kısa bir şekilde ele aldıktan sonra şer'î delilleri Kitap, sünnet, icmâ', aklî deliller (aklî delilleri de lahnu'l-hitâb, fahve'l-hitâb, el-isdlâl bi'l-hasr ve ma'na'l-hitâb/kıyas şeklinde kendi içinde dörde ayırır) ve istishâbu'l-hâl şeklinde bir tertip dâhilinde aktarır. Bâcî, mezkûr eserin uzamaması için sedd-i zerâi' ve istihsân gibi diğer şer'î delilleri ele almadığını ve bu hususta öğrencileri (eserin adını zikretmese de) fıkıh usûlü alanında kaleme aldığı *İhkâmu'l-fusûl fi ahkâmî'l-usûl* adlı eserine yönlendirmektedir. Bâcî, mezkûr şer'î delillerin tatbikinde gelebilecek itirazları zikreder ve bunlara cedel/münâzara yöntemiyle cevap verir. Dolayısıyla Bâcî'nin münâzara disiplininin ilkelerini usûl meseleleri üzerine tatbik ederek ortaya koyduğu söylenebilir. Bu bağlamda şunu ifade etmek mümkündür: Her ne kadar *el-Minhâc fi tertîbi'l-hicâc* adlı eserde cedel konusu ön plana çıksa da ve müellif tarafından bunun cedel alanında ele alındığı söylene de söz konusu eser Bâcî'nin *İhkâmu'l-fusûl* adlı eserindeki sistematüğün bir özeti mahiyetindedir.²¹ Zira müellif konunun tatbikini usûl üzerinde yapmakta ve usûlî meselelere gelebilecek itirazlara cedel/münâzara yöntemiyle cevap vermektedir. Ayrıca Bâcî'nin bir özür mahiyetinde diğer şer'î delilleri ele almamasının sebebini zikretmesi ve bu hususta zikredilmeyen şer'î delilleri öğrenmek isteyenleri diğer usûl eser veya eserlerine yönlendirmesi de bu iddiayı desteklemektedir. Bu bağlamda şunu söylemek yerinde olur: Bâcî, *el-Minhâc* adlı eserinde münâzara disiplini fıkıh usûlüne uyarlamıştır.

Bâcî'nin münazaraya dair yaklaşımının, münazara sistematüğünün bir benzeri çağdaşlarından Ebu Ya'lâ'nın, Hatip el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) ve Cüveynî'nin eserlerinde de görülmektedir.²² Bu sebeple münazara ilminin temelleri, usûl, esas ve âdâbı aslında Kitap-sünnet tarafından belirlenmiş, mezhep imamı tarafından bir mezhebi temellendirmek, karşıt mezhebe cevap vermek üzere pratikte bir mezhep savunusu olarak kullanılmıştır.²³ Bu yöntem İmam Şafiî'nin *er-Risâle* eserinde usûl bazında uygulanmış, ilerleyen dönemlerde usûl kapsamında ele alındığı gibi, usûle ek olarak müstakil bir disiplin şeklinde literatürde yerini almıştır. Nitekim bazı usûl

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *el-Mahsûl fi 'ilmi'l-usûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-'Alvânî, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1992) 5/337 ve sonrası; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 7/328; Ramazan Korkut, "Fıkıh Düşüncesinde Münâzara Sistematüğü Hatip Bağdâdî'nin el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh Eserinin Bağlamında", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2019), 83.

²¹ Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sad el-Bâcî, *el-Minhâc fi tertîbi'l-hicâc*, thk. Abdulmecid Türkî (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslami, 1980) tahkik edenini girişi, 28; Özel, Ahmet. "Bâcî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/414-415.

²² Bk. Ebû Ya'lâ, *el-'Udde*, 2: 375-409; Cüveynî, *el-Kâfiye*, 22-24; Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sabit Hatip el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* (Riyad: Dâru İbn Hazm, 1996), 2/46.

²³ Korkut, "Fıkıh Düşüncesinde Münâzara Sistematüğü Hatip Bağdâdî'nin el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh Eserinin Bağlamında", 84.

âlimleri de fıkıh usûlü disiplininin iki yönü olduğunu belirtmişlerdir. Bunlardan birincisi, gerekli şartlar dâhilinde delillerin ispatıdır. İkincisinin ise müctehidin doğru bir şekilde bu delillerle nasıl istidlâl edeceği ve hataya düşme ihtimalinin bulunduğu delillerin teâruzunda nasıl hareket edeceğidir. İbnü'l-Cevzî ve Şîrâzî bu ikinci yönün cedel/münâzara ilmi olduğunu söylemişlerdir.²⁴ Dolayısıyla bu âlimlere göre cedelin/münâzaranın usûl disiplininin ayrılmaz bir parçası olduğunu söylemek mümkündür.

4.1. Münâzaranın Şer'î Hükümü

Bâcî, münâzaranın şer'î hükümünü müstakil bir başlık altında ele almasa da o, münâzaranın öneminden söz ederken *هَآ أَنْتُمْ هُؤْلَآءِ حَآجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَآجُّوْنَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ* "işte siz böyle kimselersiniz, hadi (biraz) bilginiz olan şey üzerinde tartışıyorsunuz. Ama hiçbir bilgiye sahip olmadığımız şey hakkında niye tartışıyorsunuz?"²⁵ âyetini delil göstererek kişinin bilgisi olmadığı bir konuda tartışmasının Kitap ile men edildiğini ifade eder. Bâcî, *وَجَادِلْهُمْ بَالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ* "Onlarla en güzel şekilde tartış"²⁶ âyetini delil göstererek kabiliyet ve bilgi sahibi olan kişilerin mücadelede bulunması gerektiğini belirtir. Bâcî, Peygamber (s.a.v.) ve sahabelerin de münâzara yöntemini kullandıklarını hadis ve eserler üzerinden ortaya koymaya çalışır. Çocuğunun renginden dolayı Peygamber'e (s.a.v.) şikâyette bulunmak için gelen kişiyle Peygamber (s.a.v.) arasında geçen şu hadisi örnek olarak zikreder: Çocuğunun rengini kabul etmeyen (renginden dolayı çocuğun kedisinden olmadığını düşünen) bir adam Peygamber'e (s.a.v.) geldi: Yâ Resûlullah! Benim hanımım siyah bir erkek çocuk doğurdu, dedi. Peygamber (s.a.v.): "Senin develerin var mı?" diye sordu. Bunun üzerine adam: evet dedi. Peygamber (s.a.v.): "(Develerin) renkleri nasıldır?" buyurdu. (Adam) kırmızıdır, dedi. Peygamber (s.a.v.): "İçinde boz deve var mıdır" buyurdu. (Adam) evet dedi. Peygamber (s.a.v.): Peki o (boz renk) bunlara nereden geldi" buyurdu. (Adam) soyundan bir damarın onları çektiği umulur, dedi. Peygamber (s.a.v.): "Soyundan bir damarın bu çocuğu çektiği de umulur" buyurdu.²⁷

Görüldüğü gibi Bâcî, şer'î hüküm açısından münâzarayı ikiye ayırmaktadır. Birincisi, konu ve deliller hakkında bilgisi olmayan kişilerin münâzarada bulunmasının caiz olmamasıdır. İkincisi ise Bâcî'nin ifadesiyle münâzarada bulunulması hususunda emir varit olan münâzara türüdür. Bu ise kapsamlı bir bilgi ve birikime sahip olma şartına bağlanılmış olup caiz olan münâzaradır. Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl fi ahkâmi'l-usûl* adlı eserinde ise her müctehidin ictihadında isabet edip etmeme konusunu işlerken münâzara konusuna değinerek bunun sahih oluşu hakkında, selef

²⁴ Muhiddin Yusuf b. Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *el-İzâh li-kavânîni'l-İstılâh fi'l-cedeli ve'l-münâzara*, thk. Mahmûd b. Muhammed ed-Duğyam (Kâhire: Mektebetu Medbûlî 1415/1995), 100. Ayrıca bk. Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî, *Şerhu'l-luma'*, thk. Abdülmecid et-Türkî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988), (tahkik edenin girişi) 1/59-61.

²⁵ Âl-i İmrân 3/66.

²⁶ en-Nahl 16/125.

²⁷ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Câmi'u'l-sahiħ (Fethu'l-Bâri ile beraber)* (Riyad: Dâru's-Selâm – Dımaşk: Dâru'l-Feyhâ, 1418/1997) "Hudûd", 41 (No.6847)

âlimlerinin icmâ'ı bulunduğunu belirtir.²⁸ Cüveynî de hakkı reddetmek veya inatlaşmak için yapılan münâzaranın haram olduğunu, buna mukabil hakkı gerçekleştirmek, batılı ifşa etmek ve doğruyu göstermek için yapılan münâzaranın da farz-i kifâye olduğunu ifade eder.²⁹ İbn Hazm (öl. 456/1064) da olumlu anlamdaki münâzaranın âyet ile sabit olduğunu belirterek bunun Allah tarafından vacip kılındığını ifade eder.³⁰

Şer'î olarak münâzaranın caiz olup olmama meselesi münâzaranın cedel ile aynı manada kullanıldığı zaman tartışma konusu olmaktadır. Zira cedel, herhangi bir tezin doğruluk veya yanlışlığını ortaya koymak gayesiyle yapıldığı gibi, kişi, -doğru veya yanlış- kendi fikrinin üstün gelmesini ve karşıdaki kişinin fikrinin geçersiz kılınmasını da gaye edinebilir. Bu bağlamda her iki husus da söz konusu olduğu için âlimler caiz olup olmama açısından cedeli/münâzarayı kategorize etmişlerdir. Hakkın ve gerçeğin ortaya konulması için yapılan cedel/münâzara "*Onlarla en güzel şekilde tartış*"³¹ âyeti ile teşvik edilmiştir. Ayrıca gerçeğin bilinmesine ve hakikatın ortaya konulmasına yönelik tartışmaların ilke, âdâb ve yöntemini belirleyen bir ilmî disiplin anlamında kastedilen münâzaranın öğrenilmesi ve bir yöntem olarak kullanılması bütün âlimler tarafından caiz görülmüştür.³² Hatta bazı âlimler, bunun farz-i kifâye olduğunu belirtmişlerdir.³³

4.2. Münâzaranın İlke ve Âdâbı

Gerçeğin keşfedilmesini amaç edinen münâzara ilmi, gerçeğin tespiti için çaba sarf eden kişilerin riayet etmeleri gereken âdâb ve ilkelerini de konu edinmektedir. Bâcî de bununla ilgili birtakım ilkeler tayin etmiştir:

1. *Allah'ın rızasının öncelenmesi*: Münâzarada temel amaç hakkın izhârı ve yanlışın ifşası olması hasebiyle taraflar kendi enaniyetlerini bırakıp Allah'ın rızasını esas almalıdırlar.³⁴ İmâm eş-Şâfiî'nin (öl. 204/820) "*Nasihât amacı dışında hiç münâzaraya girişmedim*"³⁵ ve "*Ben galip gelmek için hiç kimseyle münâzara etmedim. Ancak hak gördüğüm şey için münâzarada bulundum*"³⁶ sözleri de buna yöneliktir. Hafız İbn Receb (ö. 795/1393), İmâm Şâfiî'nin mezkûr sözlerine binaen şöyle söylemektedir: "*Şüphesiz ki onların (Şâfiî ve benzeri âlimlerin) münâzaraları,*

²⁸ Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl fî ahkâmî'l-usûl*, thk. Abdulmecid et-Türkî (Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1415/2025), 2/720.

²⁹ Cüveynî, *el-Kâfiye*, 22-24. Ayrıca bk. İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 4/360-370 arası; Ferecullah Abdülbari, *Menâhîcu'l-bahs ve âdâbu'l-hivâri ve'l-münâzara* (Kahire: el-Âfâku'l-'Arabiyye, 2004), 129-130.

³⁰ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/20.

³¹ en-Nahl 16/125.

³² İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 4/360.

³³ Cüveynî, *el-Kâfiye*, 24.

³⁴ Bâcî, *el-Minhâc*, 9; Cüveynî, *el-Kâfiye*, 529; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 4/361.

³⁵ Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1994), 10/29.

³⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 10/29.

kendilerini göstermek ve bu hususta çaba sarf etmek değil belki Allah ve Peygamberinin emrini izhâr etmek içindi”³⁷

2. *Hamd ve salat*: Yapılan münâzaranın faydalı olması için konuşmaya başlayan tarafın Allah’a hamd etmesi, Peygamber’e (s.a.v.) salavat getirmesi ve hakka ulaşmak için Allah’tan tevfiik dilemesidir.³⁸

3. *Vakar*: Münâzarada bulunan kişi, oturuşunda ve konuşmasında ağırbaşlı olmalıdır.³⁹ Zira konuşma esnasında kişinin aşırı derecede sesini yükseltmesi veya alçaltması, onun başarısız ve zayıf olduğu izlenimine neden olmaktadır.⁴⁰ Ayrıca kişinin sakalıyla veya parmaklarıyla oynaması da onun ağırbaşlılığını zedelemektedir.

4. Münâzarada bulunan kişi, muhâtaba karşı saygılı ve nazik tavır takınmalı, münâzara esnasında muhâtaba yönelerek oturmalıdır.⁴¹ Zira mezkûr tavır saygı kurallarının en önemlisidir ve ayrıca samimi bir ortamın oluşmasını sağlamaktadır.

5. Münâzarada bulunan kişi, muhâtabın sözünü kesmemeli, ona kendi düşüncesini ifade etme fırsatı vermeli ve muhâtabın konuşmasını saygıyla dinlemelidir.⁴² Zira muhâtaba konuşma fırsatı verilmemesi veya sık sık onun konuşmasının kesilmesi, yapılan münâzaranın yarar sağlamasından ziyade kırgınlığa neden olabilmektedir.

6. Münâzarada bulunan kişi tartışma esnasında hiddetlenme, kendisini beğenme, muhâtabını hor ve zayıf görme gibi olumsuz tavırlardan uzak durmalıdır.⁴³ Başka bir ifadeyle münâzara esnasında sakin ve soğukkanlı olmalıdır.

7. Münâzarada bulunan kişi hakkında bilgi sahibi olmadığı bir konuda konuşmamalı, konuyla alakalı olmayan meselelere girmemelidir.⁴⁴ Zira tali konulara girilmesiyle hem hedef saptırılmış olur hem de istenen amaca ulaşmaktan ziyade amaçtan uzaklaşmış olur.

8. Kişi, amacın hâsıl olması için gerekçe olarak ileri sürdüğü delillere tam vakıf olmalı, doğruluğuna ve sağlamlığına inandığı delillerle istişhâd etmelidir.⁴⁵

9. Münâzarada bulunan kişi alay eden, menfur/iğrenç konuşan veya böbürlenilen kimselerle tartışmaya girişmemelidir. Başka bir ifadeyle münâzara kurallarını ve âdâbını dikkate almayan kişilerle münâzaraya girilmemelidir. Fakat

³⁷ Ebü'l-Ferec Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb el-Bağdâdî, *el-Hukmu'l-cedîr bi'l-izâ'e*, thk. Abdulkâdir el-Arnâût (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1990), 34.

³⁸ Bâcî, *el-Minhâc*, 9; Cüveynî, *el-Kâfiye*, 529.

³⁹ Bâcî, *el-Minhâc*, 9; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 4/371.

⁴⁰ Cüveynî, *el-Kâfiye*, 529.

⁴¹ Bâcî, *el-Minhâc*, 9; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 4/388.

⁴² Bâcî, *el-Minhâc*, 9; Hârûn Abdurrezzâk, *Fennu âdâbi'l-bahsi*, 32; Hamad b. İbrâhîm el-'Usmân, *Usûlü'l-cedeli ve'l-münâzara fi'l-Kitabi ve's-Sünne* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1425/2004), 524.

⁴³ Bâcî, *el-Minhâc*, 10; Cüveynî, *el-Kâfiye*, 531.

⁴⁴ Bâcî, *el-Minhâc*, 10; Hârûn Abdurrezzâk, *Fennu âdâbi'l-bahsi*, 32.

⁴⁵ Bâcî, *el-Minhâc*, 10.

muhatap bu tür davranışlar sergilediğinde ise yumuşak ve nazikçe bunlara engel olunmalıdır. Buna rağmen karşıdaki kişi aynı tavrını sürdürüyorsa muhatap alınmamalı, onun sözleri dikkate alınmamalı ve kendisine aynı şekilde karşılık verilmemelidir.⁴⁶

10. Münâzarada bulunan kişi, kendi sözleriyle alay eden kişilerin huzurunda da münâzaraya girişmemelidir. Zira bu tür ortamlarda yapılan tartışma esnasında münâzarada bulunan kişinin günlük, olumsuz tavırlardan dolayı meşgul olabilmekte ve mevzu inkıtaa uğrayabilmektedir.⁴⁷

11. Münâzarada bulunan kişi açlık, susuzluk, korku, öfke ve karakter yapısını bozan durumlarda münâzaradan uzak durmalıdır.⁴⁸ Zira bu tür arızı durumlar münâzara esnasında kişinin sağlıklı düşünmesine ve karşı tarafın söylem ve iddialarını tam olarak algılamasına mani teşkil ederek idrak kapasitesini düşürebilmektedir.

Yukarıda zikredilen maddelerin yanında tartışmada şu hususlara da dikkat edilmelidir: Tartışma esnasında konuşma usandırarak derece uzatılmamalı, bununla birlikte mananın anlaşılmasına engel olacak şekilde de kısa tutulmamalıdır. Amacın anlaşılmamasına neden olabilecek yabancı kelimeler kullanılmamalı ve dile dayalı hatalara dikkat edilmelidir. Hakikatin ortaya çıkmasından sonra tartışma sürdürülmemelidir.⁴⁹

4.3. Münâzarada Soru-Cevap Tekniği

Soru-cevap tekniği, hayatın her aşamasında insanın insanla sağlıklı iletişim kurmasında, hakikate ve bilgiye ulaşmasında önemli bir etkidir. Bu teknik, bilgiye ulaşmada ve bilginin aktarılmasında işlevsel ve pratik olması hasebiyle her ilmî muhitin başvurduğu bir tekniktir. Dolayısıyla diğer alanlarda olduğu gibi usûl âlimleri de nasslarda söz konusu olan Şâri'in muradını anlamak ve hakikate ulaşmak gayesiyle yaptıkları münâzaralarda soru-cevap tekniğini kullanmışlardır. Bu bağlamda usûlî meselelerdeki tartışmaların önemine binaen münâzaranın ilke ve âdâbını tayin eden usûl âlimleri, soru-cevap tekniğinin aşamalarını da belirlemeye çalışmışlardır.

Bâcî, soru ve cevabın altı aşamalı olduğunu belirtmektedir.⁵⁰ Sâil/muteriz, birinci aşamada mes'ûlün/müstedillin (kendisine soru sorulananın) mezhebini/görüşünü, ikinci aşamada mezhebinin/görüşünün mahiyetini sorar. Üçüncü aşamada mezhebinin delilini, dördüncü aşamada getirilen delilin istidlâl cihetini (وجه الدليل), beşinci aşamada delile yapılan itiraz yönünü sorar. Altıncı aşamada ise muteriz, muhâtaba –bu soru taklidi kabul edenlere yöneliktir- konu hakkında

⁴⁶ Bâcî, *el-Minhâc*, 10.

⁴⁷ Bâcî, *el-Minhâc*, 10; Cüveynî, *el-Kâfiye*, 531; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 4/388.

⁴⁸ Bâcî, *el-Minhâc*, 10.

⁴⁹ Cüveynî, *el-Kâfiye*, 533-534; Hamad b. İbrâhîm, *Usûlü'l-cedeli ve'l-münâzara*, 541.

⁵⁰ Bâcî, *el-Minhâc*, 10.

kendisinin bir delili olup olmadığını sorar. Bâcî yukarıda geçen aşamaları şu şekilde açıklamaktadır:

Birincisi, muhatabın (mes'ûl) hadise hakkında bir mezhebi olup olmadığı hususunda kendisine sorulan sorudur ki bu da iki şekilde mümkündür. Bunlardan birincisi, muhâtaba “meyve ve sebzelerin mübadelesinde fazlalığın bulunmasının caiz olup olmaması” örneğinde olduğu gibi mesele hususunda bir mezhebi olup olmadığı sorulur. İkinci olarak muhatabın bağlı bulunduğu mezhebin mesele hakkında farklı iki görüşü varsa kendisine bu iki görüşten hangisini tercih ettiği sorulur. Örneğin İmam Mâlik'i taklit eden muhâtaba İmam Mâlik'in mukim olan kişinin mestler üzerine mesh etme meselesi hususunda iki görüşü bulunmaktadır. Siz bu iki görüşten birini mi tercih ediyorsunuz yoksa her iki görüşün delili eşit olduğundan herhangi birini tercih etmiyor musunuz şeklinde soru sorulur.⁵¹ Dolayısıyla muteriz, muhâtabın soruya cevap verebilmesi için onun soru ile ne kastettiğini açık bir şekilde beyân etmesi gerekmektedir. Soru açık olduğunda ise muhâtabın da soruya cevap vermesi, konu hakkındaki görüşünü açık olarak ortaya koyması zorunludur.

İkincisi, muhâtaba görüşünün mahiyeti ve cevabı sorulur.⁵² Bu konuda soru iki aşamalı olur. Birincisinde “nebîz⁵³ helal mi yoksa haram mı?” örneğinde olduğu gibi meselenin hükmü sorulur. İkinci aşamada ise hükmün yöntemi sorulur. Bu ise “nebîze hamr (içki) denir mi” gibi bazen isim sorulur bazen tartışma konusu olan şeyin sıfatı, bazen illeti sorulur. Bazen de haber tarzında sorulur. Muhâtab ise konu hakkında tek bir görüşü varsa görüşünü açık bir şekilde dile getirir. Şayet konu hakkında farklı görüşleri varsa kendisine göre en sahih olanı aktarır.⁵⁴

Üçüncüsü, mes'ûle/müstedille mezhebin/görüşün delili sorulur. Bu aşamada müstedill mezhebinin delilini getirmekle mükelleftir. Eğer müstedill, soru soranın mezhebini biliyorsa delili açıklar. Şayet soru soranın mezhebini bilmiyorsa ve sorulan meselede de birçok farklı görüş bulunuyorsa ilk olarak muterizin mezhebini sorar ve onun mezhebine göre cevap verir.⁵⁵

Dördüncüsü, getirilen delilin istidlâl yönü sorulur ve cevap verilir. İstîşhâd olarak getirilen âyet veya hadisin delil yönü açık olabildiği gibi kapalı olması da mümkündür. Delil yönü açık olduğu halde getirilen delilin izahı talep edilmesi ahlaka aykırı olarak kabul edilmektedir. Delilin açıklığı ise nass, zâhir ve umûm ifade eden lafızlarda söz konusudur. *“Dinini değiştireni (mürted olanı) öldürün”*⁵⁶

⁵¹ Bâcî, *el-Minhâc*, 34.

⁵² İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, 4/376.

⁵³ Nebîz; Kuru üzüm, arpa ve darı gibi maddelerden üretilen içki türüdür.

⁵⁴ Bâcî, *el-Minhâc*, 35.

⁵⁵ Bâcî, *el-Minhâc*, 36-37; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, 4/375.

⁵⁶ Buhârî, “İstîtabetu'l-Mürtedi ve'l-Mu'ânidîn ve Kitâluhüm”, 2 (No.6922); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen (Sünenü Ebî Dâvûd)*, thk. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî (Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1996), “Hudûd” 1 (No. 4351); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî b. Mûsâ el-Horasânî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kubrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1994), 8/338 (No. 16820).

hadisi örnek olarak zikredilebilir. Zira hadiste geçen (من) lafzı umûm ifade etmektedir. Buna rağmen “hadiste kimlerin öldürülmesi kastedilmektedir?” gibi soruların sorulması nezaket dışı telakki edilmektedir.⁵⁷ Şayet getirilen delil iki yönlü veya kapalı ise müstedille delilden hükme nasıl varıldığı talep edilir. Örneğin abdeste niyetin farz oluşuna delil olarak getirilen şu hadiste إنما الأعمال بالنيات، وإنما لكل امرئ ما نوى “Ameller ancak niyetlere göredir; herkes için niyet ettiği şey vardır”⁵⁸ iki delil bulunmaktadır. Birincisi “Ameller ancak niyetlere göredir” kısmı, ikincisi ise “Herkes için niyet ettiği şey vardır” kısmıdır. Muteriz hadisin hangi yönüyle delil getirdiği sorulduğunda müstedill hangi kısma dayanarak hükme vardığını beyan etmek zorundadır.⁵⁹

Beşincisi, delile yapılan itiraz yönünü sorar. Bu ise “mütâlebe”, “îtirâz” ve “mu’âraza” olmak üzere üç şekilde olur. Mutâlebe; hadislerin tashihi, hadis senetlerinin ispatı, icmâ’ın tashihi, icmâ’ın ispatını ve benzeri şeylerin talep edilmesidir. Muteriz, bunları talep ettiğinde müstedillin/mu’allilin bunları tashih etmesi gerekir. İtirâz ise delilin kendisine yapılan itirazdır. Örneğin muterizin, müstedillin delil olarak getirdiği hadisin zayıf olduğunu ileri sürmesi i’tirâz (الإعراض) ismi alır. Mu’âraza ise muterizin, müstedillin getirdiği delile benzeriyle veya daha güçlü bir delille karşı koymasındadır.

Bâcî, altıncı aşama olarak zikredilen; muteriz, muhâtaba konu hakkında bir delilin var mıdır yoksa bu meselede taklit mi ediyorsun şeklindeki sorunun detayına girmemektedir. Zira beşinci aşama ile altıncı aşama arasında önemli bir farkın olmadığından bu soruda detaya girilmediği söylenebilir.

4.4. Bâcî’ye Göre Usûlî Münâzaralarda Şerî Delillere Yapılan İtiraz Şekilleri

Yukarıda ifade edildiği gibi Bâcî, *el-Minhâc fi Tertîbi'l-Hicâc* adlı eserinde tüm şer’î delilleri konu edinmemekte ve ilgilenen kişileri bu hususta diğer usûl eserlerine yönlendirmektedir. Dolayısıyla Bâcî, mesâlihu’l-mürsele, sedd-i zerâi’, istihsân, örf ve şer’u men kablenânın istidlâl yöntemlerine ve bunlarla ilgili münâzara kurallarına değinmemiştir. Bâcî, kitabın büyük bir kısmını şer’î delillerden Kur’ân, Sünnet, icmâ’, kıyas ve istishâbın münâzaranın usûl adabı çerçevesinde nasıl işleneceğine, mezkûr şer’î delillere nasıl itirazda bulunulacağına ve yapılan itirazlara münâzara yöntemiyle nasıl cevap verileceğine ayırmıştır.

Bu çalışmada her şer’î delile özgü olan itirazlar Bâcî’nin zikrettiği biçimiyle aktarılmaya çalışılacak, ancak çalışmanın hacmi de dikkate alınarak her itiraz şekline örnek verilmeyecektir. Buna mukabil her şer’î delile birer örnekle iktifa edilecektir.

⁵⁷ Nass ve zâhir için getirilen örnekler için bk. Bâcî, *el-Minhâc*, 39.

⁵⁸ Buhârî, “Bedu’l-Vahiy” 1 (No. 1); Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-sahîh “Sahîhu Müslim”* (Nevevî Şerhi ile birlikte), thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415/1955), “İmârat” 155.

⁵⁹ Bâcî, *el-Minhâc*, 40.

4.4.1. Âyet ile Yapılan İstidlâl'e Yönelik İtirazlar

Sübutu kati olması nedeniyle Kur'ân-ı Kerîm ile istidlâlin bu yönüne itirazın söz konusu olmadığı açıktır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarının nass, zahir, müfesser, muhkem, mücmel, müsterek, hafi, müteşâbih, âmm, hâss gibi farklı mana ve delâlet yönleri bulunmasından dolayı istidlâlde tartışma konusu olabilmektedir. Bu nedenle Bâcî, âyet ile istidlâlde meydana gelebilecek itirazları konu edinmektedir. Bâcî, muteriz tarafından müstedille yöneltilmesi mümkün olan itirazların yedi şekilde olabileceğini belirterek onları şöyle sıralamaktadır:

a. Sâilin/muterizin, müstedillin/mu'allilin delil olarak kabul etmediği bir âyet ile istidlâl ettiğine dair itirazda bulunmasıdır. Bâcî, bu itirazın, delilin iptalinde sahîh bir yöntem olduğunu belirtir. Müstedillin meselede delil olarak kabul etmediği bir nass ile delil getirmesinin caiz olmadığını ifade eder. Bâcî, bu itiraz çeşidinin umûmu ifade eden lafızlar, emir, fahve'l-hitâb gibi hem usûlî meselelerde hem de fûrû' konularında gelebilecek itiraz olduğunu belirtir.⁶⁰

Örneğin Hanefî birisinin *وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ* "Allah alışverişi helâl kıldı"⁶¹ âyetini delil getirerek iki dirhem bir dirhem ile bir müd (iki avucun birleştirilerek aldığı kadar) hurmayla satışının caiz olduğu söylemine/fetvaya itirazı bu kabildendir. Muteriz, müstedille "sana göre bu (البيع) mücmeldir. Mücmel bir ifadeyi delil olarak kullanmak doğru değildir. Dolayısıyla "bununla delil getiremezsin" şeklinde itirazda bulunur. Müstedill ise buna iki şekilde cevap verir. Birincisi, Ebû Hanife'den bu hususta bir nass/rivâyet bize gelmemiştir. O usûlden bir asıldır. Bana göre bu 'âmm'dir. İkinci cevap ise mücmel, irade edilen şeyin lafzından anlaşılmayan ve kendisinden irade edilen şeyin beyânı için başkasına ihtiyaç duyan lafızdır. Bey' (البيع) lafzı ise müfesser lafızlardandır.⁶² Zira lafzın ifade ettiği mana bir başka delile muhtaç olmaksızın doğrudan kendisinden anlaşılmaktadır. Sizin söylediğiniz doğru değildir. Zira bey' bilinen türdendir (معلوم الجنس).⁶³

b. Âyetin mücebini kabul edip ancak âyetin muktezasına itirazda bulunmak.⁶⁴ Yani muteriz, müstedillin getirdiği delilin ifade ettiği manayı kabul etmekte ancak getirilen delilin tartışma konusu olan meseleyi çözümleyen bir vasfa sahip olmadığını ileri sürmektedir. Bu tarz bir itiraz nass, zâhir, 'âmm, mücmel gibi Kitap ile getirilen bütün delillerin lafızlarına yöneltilebilir. Örneğin müstedillin nass lafızlarla delil getirdiğinde muteriz, delil olarak getirilen lafzın zâhir, mücmel ve başka bir

⁶⁰ Bâcî, *el-Minhâc*, 42.

⁶¹ el-Bakara 2/275.

⁶² Bk. Bâcî, *el-Minhâc*, 43. Hanefî âlimler, "Allah alışverişi helâl ribâyı da haram kıldı" âyetinin alışverişin helâl ve ribânın haram olduğuna delâleti zâhir, alışveriş ile ribânın aynı olmadığına delâleti ise nass olduğu söylemişlerdir. (Bk. Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî*, thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.) 1/47). Yapılan araştırmada Bâcî'nin aktardığı gibi Hanefî âlimlerin "bey" kelimesinin müfesser kategorisine dâhil ettiklerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılmadı.

⁶³ Bâcî, *el-Minhâc*, 42-43.

⁶⁴ Bâcî, *el-Minhâc*, 42.

olabilmesi içindir” şeklinde bir gerekçeyi de ileri sürer. Müstedill, farklı şekillerde cevap verebilir. Bunlardan birisi, nikâh akdini elinde bulundurandan maksat velidir: zira bu isim veli için daha uygundur. Çünkü zevc, akit cihetiyle evlilik hayatı konusunda bir paya sahiptir. Velinin ise nikâhta akit dışında başka bir payı/fonksiyonu yoktur. Dolayısıyla “evlilik akdi elinde bulunanın” ifadesi veliye nispet edilmesi “o” zamiri veliye râci olması daha evlâdır şeklinde cevap verir.⁷¹

Bazen de muteriz, müstedillin getirdiği delilin başka bir delilin ifade ettiği manayı karşıladığını başka bir ifadeyle müstedillin ileri sürdüğü delilde müşteregin söz konusu olduğunu söyleyerek karşı koyabilir.⁷² Bazen de muteriz, lafzın umûmiliğini ileri sürerek lafzın müşterek olarak iki şeye birden delâlet ettiğini söyleyerek itirazda bulunabilir.⁷³

d. Kiraât farklılığı ile itirazda bulunmak.⁷⁴ Müstedillin getirdiği delili geçersiz kılmak için muterizin başvurduğu diğer bir itiraz türü de kiraât farklılığıdır. Örneğin Mâlikî veya Şafîî bir müstedill *أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ* “*Yahut kadınlara dokunmuşsanız*”⁷⁵ âyetini delil getirerek kadın ve erkeğin tenlerinin birbirine dokunmasının abdesti bozacağını iddia etmektedir. Muteriz ise *أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ* şeklindeki kiraâtı ileri sürerek *أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ* ifadesinden maksadın ilişki olduğu şeklinde itirazda bulunmaktadır. Ayrıca muteriz, *أَوْ لَامَسْتُمُ* fiilinin mufâ’ale babında olup, mufâ’ale ise iki kişi arasında meydana gelen şeyi yani müşârekeyi ifade ettiğini, el ile dokunmanın ise sadece bir özne ile meydana geleceğini ve bunun için mufâ’ale kipi kullanılmayacağı şeklinde itirazda bulunabilir. Yapılan itiraza müstedill, *أن النبي صلى الله عليه وسلم- نهى عن بيع الملامسة* “*Peygamber -Sallallahu aleyhi ve sellem- mulâmese*⁷⁶ alışverişini nehiy etmiştir”⁷⁷ hadisini delil getirerek *الملامسة* el ile dokunma anlamına da geldiğini, dolayısıyla *أَوْ لَامَسْتُمُ* ifadesinin sadece ilişkiye delâlet etmediğini, zira hadiste geçen *الملامسة* kelimesinden irade edilen şeyin el ile dokunma olduğunu, dolayısıyla bu kelimenin her iki anlama da gelebileceğini söyleyerek cevap verir.⁷⁸

e. Nesh iddiasıyla delile itirazda bulunmak.⁷⁹ Muteriz, müstedillin delil olarak getirdiği âyetin başka bir âyet ile neshedildiğine dair açık bir nakilde bulunabileceği

⁷¹ Bâcî, *el-Minhâc*, 58-59.

⁷² “جزاء” kelimesinin “عدل” kelimesiyle aynı anlamda olduğunu iddiasında bulunulması bunun bir örneğidir. Bk. Bâcî, *el-Minhâc*, 59-60.

⁷³ Malikilere göre kadının boşanması meselesinde zevcin/kocanın hür ile köle arasında fark vardır. Onlara göre koca hür ise üç talak hakkı vardır. Ancak koca köle olması durumunda ise iki talak hakkına sahiptir. Muteriz, bu hususta “Bundan sonra artık kadın, boşayandan başka bir kocaya varıncaya kadar kendisine helâl olmaz. (el-Bakara 2/230) âyetinde geçen “زوج” kelimesinin hür ve köle ayrımı olmaksızın tüm eşeler şamil geldiğini şeklinde itirazda bulunabilir. bk. Bâcî, *el-Minhâc*, 60.

⁷⁴ Bâcî, *el-Minhâc*, 42.

⁷⁵ en-Nisâ 4/43.

⁷⁶ Mulâmese kavramı müşterinin elbiselerden birine dokunmasıyla meydana gelen akit türünü ifade etmektedir.

⁷⁷ Buhârî, “Buyû” 62 (No. 2144).

⁷⁸ Bâcî, *el-Minhâc*, 62.

⁷⁹ Bâcî, *el-Minhâc*, 42.

gibi delil olarak getirilen âyetteki hükmün sonra gelen âyet ile neshedildiğini iddia ederek başka bir delili ileri sürebilir. Ya da getirilen delilin İslam'dan önceki şeriatlara ait bir hüküm olduğunu iddia edebileceği gibi getirilen delilin bir hükmünün neshini ileri sürerek âyetteki diğer hükümlerin de mensûh olduğunu iddia edebilir. Muterizin itirazda bulunduğu hususlarda delil getirmesi zorunludur.⁸⁰ Aksi takdirde yapılan itirazlar itibara alınmaz. Muterizin, Mâlikî birisinin *قَائِمًا مَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا* "Savaş sona erince onları (esir alınan kişileri) ya karşılıksız, ya da fidye karşılığında salıverin"⁸¹ âyetini delil getirerek savaşta esir alınan birinin fidye karşılığında veya karşılıksız olarak bırakılabileceği söylemine karşılık nesh iddiasıyla itirazda bulunması bunun bir örneği olarak gösterilebilir. Muteriz mezkûr âyetin *مُشْرِكِينَ كَيْفَ يَكْفُرُونَ* "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün"⁸² âyetiyle nesh edildiğini zira bu âyetin en son nazil olan Tevbe suresinde varid olduğunu, dolayısıyla daha sonra nazil olan öncekini nesh edeceği şeklinde itirazda bulunabilir. Müstedill ise "el-î'mâl evlâ mine'l-ihmâl"⁸³ kuralınca cem' etme imkânı varsa nesh yöntemine başvurmanın caiz olmadığını; mevzubahis olan her iki âyet arasını cem' etmenin mümkün olduğunu söyler.⁸⁴ İmâm, maslahatı fidye karşılığında esirleri serbest bırakmada gördüğünde birinci âyet ile, şayet maslahatı onların öldürülmesinde gördüğünde ise ikinci âyet ile amel eder. Dolayısıyla maslahatın gözetilmesinde iki âyet arasını cem' etme imkânı bulunduğu söylenebilir.

f. Te'vîl ile itirazda bulunmak. Muteriz, zâhirin te'vîlini ve umûmun tahsîsini ileri sürerek itirazda bulunabilir. Başka bir ifadeyle zâhir lafızların muhtemel olduğu anlamlardan birine hamledileceğini veya umûma delâlet eden lafızların tahsîs edileceğini söyleyerek itiraz edebilir. Örneğin müstedill *أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ* "O kadınları, gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerde oturtun"⁸⁵ âyetinde geçen "أسكنوهن" emir kipinin vucûba delâlet ettiğini ifade ettiğinde; muteriz, âyetteki kipin nedbe delâlet ettiğini söyleyerek itirazda bulunabilir. Müstedill, mezkûr âyetteki emir kipinin nedbe değil de vucûba delâlet ettiğini ortaya koymak için delil getirmekle mükelleftir.⁸⁶

g. Âyet ile itirazda bulunmak. Âyet ile itirazdan kastedilen şey, muterizin müstedillin getirdiği delile eşit veya daha kuvvetli bir delil ile karşılık vermesidir. Bâcî, mezkûr itiraz türünü âyetle istidlâl yapılan son itiraz olarak zikretmektedir. Muteriz, burada farklı bir âyetle itiraz yapabileceği gibi bir illeti de ileri sürerek itirazda bulunabilir. Bâcî, bunu nutuk ile muaraza ve illet ile muaraza şeklinde ikiye ayırır. Bâcî, muterizin nutuk ile itirazında ileri sürdüğü delili kendi içinde daha hususî, daha kapsamlı ve umûm açısından müstedillin deliliyle eşit deliller şeklinde üç kısma

⁸⁰ Bâcî, *el-Minhâc*, 64.

⁸¹ Muhammed, 47/4.

⁸² et-Tevbe, 9/5.

⁸³ Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakki min 'ilmi'l-usûl*, thk. Ahmed 'Azvu 'Înâye (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabîyye, 1999) 1/76.

⁸⁴ Bâcî, *el-Minhâc*, 65-66.

⁸⁵ et-Talâk, 65/6.

⁸⁶ Bâcî, *el-Minhâc*, 67-68.

ayırırken, illet ile muarazada getirilen delil ise te'vîl ihtimali bulunmayan nass, te'vîl ihtimali bulunan zâhir ve tahsîs ihtimali bulunan umûm şeklinde kendi içinde kısımlara ayırır. Burada konunun uzamaması için sadece bir türüne örnek verilecektir.⁸⁷

Örneğin müstedill, *“فَاعْتَرَلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ* *“Ay hâlinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar (ilişkide bulunmak için) onlara yaklaşmayın”*⁸⁸ ayeti delil göstererek kişinin, hayız dönemi bitince hanımı gusül etmeden önce kendisiyle ilişkide bulunmasının caiz olmadığını söylemine karşın muteriz, *“نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ* *“Kadınlarınız sizin tarlanızdır; tarlanıza istediğiniz şekilde varın”*⁸⁹ âyetiyle itirazda bulunabilir. Müstedill yapılan itiraza, sizin delil olarak getirdiğiniz âyet muhtemel olarak (على وجه محتمل) âmm olması nedeniyle anlaşmazlığı ihtiva etmektedir. Dolayısıyla delil olarak getirdiğiniz âyet hayızda olmayana hamledilir şeklinde cevap verir.⁹⁰

4.4.2. Sünnet ile Getirilen Delillere Yönelik İtirazlar

Sünnetin sübutu kati olabildiği gibi zannî de olabilmektedir. Dolayısıyla Sünnetin hem senedine hem de lafzına yönelik itiraz söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda Bâcî, sened ve metne yapılabilecek itirazları ayrı ayrı ele almaktadır.

4.4.2. 1. Hadisin Senedine Yönelik Yapılan İtirazlar

Hadisin sübutu için hadis senedi son derece önemli bir unsurdur. Bir hadis metninin incelenmesine değer katan önemli etkenlerden birinin sened olduğunu söylemek mümkündür. Zira şer'î istidlâlde râvileri meçhul olan veya güvenilir râvilerden rivâyet edilmeyen hadisler pek de kabul görülmemektedir. Bundan dolayı hadis senedi usûl eserlerin genelinde ele alınmıştır. Bâcî, mütevâtir olmayan hadis senedine iki şekilde itirazda bulunulabileceğini söyler.

a. Hadisin senedinin tashih edilmesini talep etmek. Sıhhatiyle bilinen ve meşhur olan إنما الأعمال بالنيات *“Ameller ancak niyetlere göredir”*⁹¹ gibi hadislerin senedlerinin tashihini talep edilmesi ilim erbabınca hoş karşılanmamaktadır. Ancak her şeye rağmen hadis senedinin tashihi talep ediliyorsa “Ümmet hadis kabulü hususunda icmâ' etmiştir. Kimileri bununla amel etmiştir. Kimileri ise hadisi te'vîl etmiştir. İsnadın sıhhati üzerine icmâ' edilmesi hükmün sıhhati üzerine icmâ' edilmesi gibidir” şeklinde cevap verilir.⁹²

Senedin tashihinin talebi iyi karşılanan kısma örnek olarak müstedill, “Muhtalia (bir bedel karşılığında kendini boşayan bayan) iddet döneminde olduğu müddetçe kendisine talak düşebilir (يلحقها الطلاق). (Yani koca kendisinden hul ile ayrılan karısını

⁸⁷ Geniş bilgi edinmek için bk. 70-74 arası.

⁸⁸ el-Bakara, 2/222.

⁸⁹ el-Bakara, 2/223.

⁹⁰ Bâcî, *el-Minhâc*, 71.

⁹¹ Buhârî, “Bed'u'l-Vahyi” 1 (No. 1).

⁹² Bâcî, *el-Minhâc*, 78.

hulden sonra tekrar talak ile boşayabilir)⁹³ gibi münker bir hadisle istidlâlde bulunulması bunun bir örneğidir. Muteriz, bu ve benzerlerinde müstedilden senedin tashihini ve hangi senetle geldiğini izah etmeyi talep edebilir. Bu ve benzeri durumlarda müstedill, hadisin senedini beyân eder ve eser sahibinin kendi eserinde sadece sahih hadisleri aldığı beyân etmiş ise muterizi o esere yönlendirir. Müstedill, münker hadisle istidlâlde bulunmuşsa söz konusu hadis için hem sahih hem sahih olmayan hadisleri ihtiva eden kaynakları referans gösteremez.

b. Hadisin senedindeki cerh ve kusur gerekçesiyle itirazda bulunmak. Muteriz, *من وقع على بهيمة فاقتلوه واقتلوا البهيمة Kim bir hayvan ile ilişkiye girmişse onu ve hayvanı öldürün*⁹⁴ hadisini gerekçe göstererek hayvan ile ilişkiye girenin katlinin vacip olduğunu söyleyen müstedille itirazda bulunması mevzubahis meselenin örneklerinden biridir. Muteriz, mezkûr hadisin İbrâhîm b. İsmâîl b. Ebî Habîbe el-Medenî'den rivâyet edildiğini ve muhaddislerden bir gurubun bu râvi için "O hadisleri uyduran kezzâb/yalancı birisidir" söylediklerini aktararak karşılık verir. Müstedill ise mezkûr hadisin İbrâhîm b. İsmâîl dışında bir başka tarikle rivâyet edildiğini belirterek cevap verme imkânına sahiptir. Ancak hadis senedinin başka bir versiyonu varsa bu şekilde cevap verebilir. Aksi takdirde verdiği cevap kabul edilemez.⁹⁵

Ayrıca muteriz hadis senedine, râvinin meçhul oluşu, râvinin itikâdî probleminin varlığı veya hadis konusunda çok hataya düşmesiyle bilinen biri oluşu nedeniyle de itirazda bulunabilir.⁹⁶ Bunun yanı sıra muteriz, hadisin mürsel olduğu veya hadiste ziyade bulunduğu şeklinde özü itibariyle kusur sayılmayan bazı gerekçeleri ileri sürerek de itirazda bulunabilir.⁹⁷

4.4.2. 2. Hadisin Metnine Yönelik İtirazlar

Delil olarak getirilen hadislerin metinlerine farklı şekillerde itiraz edilebilir. Hadis metnine yapılan veya yapılacak itirazların bir kısmı âyet ile istidlâlde yönelik yapılan itirazlar ve verilen cevaplarla birebir örtüşmektedir. Dolayısıyla çalışmanın da hacmi dikkate alınarak bunların detayına girilmeyecektir. Ancak âyet ile istidlâl meselesinde benzerlik bulunmayan itirazlara yer verilecektir.

Hadis ile istidlâlde hadis metinlerine yapılacak itirazlar şu şekilde sıralanmaktadır:

a. Müstedillin/mu'allilin delil olarak kabul etmediği bir hadis ile istidlâl ettiği dair itirazda bulunmak.⁹⁸

⁹³ Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *es-Sünen*, nşr. Habîburrahmân el-'Azemî (Hindistan: Dâru's-Selefiyye, 1403/1982), 1/368 (No.1461).

⁹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen (Sünenü İbn Mâce)* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1416/1996) "Hudûd" 13 (No. 2564); Beyhakî, *Sünenü'l-kubrâ*, 8/407 (No. 17037).

⁹⁵ Bâcî, *el-Minhâc*, 79.

⁹⁶ Bâcî, *el-Minhâc*, 79.

⁹⁷ Bâcî, *el-Minhâc*, 80-81.

⁹⁸ Bâcî, *el-Minhâc*, 90-92.

b. Hadisin mücebini kabul etmekle birlikte muktezasına itirazda bulunmak.⁹⁹

c. Müştereklik iddiasıyla lafzın medlûlüne itirazda bulunmak. Muteriz, hadisin lafzının müşterek olarak farklı manalara delâlet etmesinden dolayı müstedillin getirdiği delile itirazda bulunabilir.¹⁰⁰

d. Nesh iddiasıyla delile itirazda bulunmak.¹⁰¹

e. Te'vîl ile itirazda bulunmak.¹⁰²

f. Rivâyet farklılığı ile itirazda bulunmak.¹⁰³ Muteriz, müstedillin kendisiyle istidlâlde bulunduğu hadisin farklı bir rivâyetiyle itirazda bulunabilir. Rivâyet farklılığı ile muaraza lafızların yer değişikliğinden kaynaklı olabildiği gibi hareketlerin yer değişikliğinden de olabilmektedir. Muteriz, müstedillin "من ترك حقا فلورثته" "Kim bir hak bırakmışsa varislerindir"¹⁰⁴ hadisini delil getirerek şuf'anın da hak olduğunu dolayısıyla varisler için şuf'a muhayyerliğinin sabit olduğu söylemine karşılık "من ترك مالا فلورثته" "Kim bir mal bırakmışsa varislerindir"¹⁰⁵ rivâyetini zikrederek itirazda bulunabilmektedir. Bu durumda müstedill "delil ile amel etme, ihmalden evladır" ilkesinden hareketle her iki rivâyet cem' edilebilir şekilde cevap verir.

4.4.2.3. Peygamber'in (s.a.v.) Fiilleriyle Yapılan İstidlâl Yönelik İtirazlar

Delil olarak getirilen fiilî sünnete farklı şekillerde itiraz edilebilir. Fiilî sünnete yönelik yapılan itirazların ve verilen cevapların çoğu âyet ve sözlü sünnet ile istidlâl yönelik yapılan itirazlarla ve verilen cevaplarla örtüşmektedir. Fiili sünnete yönelik itirazların âyete ve kavli sünnete yapılan itirazlarla paralellik arzettiğinden bunlar başlıklar şeklinde zikredilecektir. Fiilî sünnete yapılan itirazlar şu şekilde sıralanmaktadır:

a. Müstedillin/mu'allilin delil olarak kabul etmediği bir fiilî sünnet ile istidlâl ettiğini öne sürerek itirazda bulunmak.¹⁰⁶

b. Fiilî hadisin muktezasına itirazda bulunmak.¹⁰⁷

c. Müşâreke (delilin iki şey arasında müşterek oluşu) iddiasıyla itirazda bulunmak.¹⁰⁸

⁹⁹ Bâcî, *el-Minhâc*, 92-104.

¹⁰⁰ Bâcî, *el-Minhâc*, 104-107.

¹⁰¹ Bâcî, *el-Minhâc*, 111-116.

¹⁰² Bâcî, *el-Minhâc*, 116-125.

¹⁰³ Bâcî, *el-Minhâc*, 107.

¹⁰⁴ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *İrvâu'l-ğalîl fi tahrîci ahâdisi menâri's-sebîl* (Beyrut: El-Mektebetu'l-İslâmî, 1405/1985), 5/258 (No. 1433).

¹⁰⁵ Müslim, "Ferâiz" 4.

¹⁰⁶ Bâcî, *el-Minhâc*, 128.

¹⁰⁷ Bâcî, *el-Minhâc*, 129-130.

¹⁰⁸ Bâcî, *el-Minhâc*, 131-132.

- d. Rivâyet farklılığı ile itirazda bulunmak.¹⁰⁹
- e. Nesh iddiasıyla delile itirazda bulunmak.¹¹⁰
- f. Te'vîl ile itirazda bulunmak.¹¹¹
- g. Muarız bir delil ile itirazda bulunmak.¹¹²

Fiili sünnete yönelik yapılan diğer bazı itirazlar şunlardır:

a. Peygamber'in (s.a.v.) fiillerini delil olarak kabul etmemek. Muteriz, müstedillin kendisiyle istidlâlde bulunduğu fiili sünnetin mesele hususunda delil teşkil etmeyeceğini söyleyerek itirazda bulunabilir. Örneğin muteriz, müstedillin "Peygamber (s.a.v.) abdest aldı ve her iki eliyle başını önünden ensesine kadar, ensesinden de başladığı yere kadar geri getirerek mesh etti"¹¹³ hadisi ile istidlâlde bulunarak başının tamamının mesh edilmesinin vacip olduğu söylemine karşılık Peygamber'in (s.a.v.) fiillerinin vacibe değil istihbâba/mendûba delâlet ettiğini söyleyerek itirazda bulunabilir. Müstedill ise bizim mezhebimizde Peygamber'in (s.a.v.) fiillerinin vucûba delâlet edeceğini söyleyerek cevap verir.¹¹⁴

b. Mücmellik iddiasıyla itirazda bulunmak. Fiilî sünnetin iki farklı manaya muhtemel olduğu ve iki manadan birine hamli için bir hüccetin olmadığı ve sözlü olarak da iki vecihten birisine delâlet ettiğini haber veren bir şeyin bulunmadığı durumlarda, muteriz, fiilin mücmel olduğu iddiasıyla itiraz edebilir. Müstedillin yapılan itiraza karşılık elinde delil varsa onu aktarması zorunludur.¹¹⁵ Örneğin müstedill, "Peygamber (s.a.v.), mescidi temizleyen siyahi bir kadının kabri üzerine cenaze namazını kıldı" hadisini delil getirerek cenaze üzerine namaz kılındıktan sonra kabir üzerine tekrar cenaze namazının kılınacağını ifade etmesine karşılık muteriz, bu hadis ile delil getirmenin doğru olmadığını ileri sürerek şu şekilde itirazda bulunabilir: Biz hiçbir kabrin üzerinde namaz kılınmaz demiyoruz. Ancak biz defnedilmeden önce üzerine namaz kılınan kişinin kabri üzerine tekrar kendisi için cenaze namazının kılınmasını kabul etmiyoruz. Üzerinde namaz kılınmayan kişilerin kabri üzerine namaz kılınmasını caiz görüyoruz. Definden önce bu bayanın üzerinde namazın kılındığını bilmiyoruz. Definden önce bu bayanın cenaze namazının kılınmış olması muhtemel olduğu kadar namazın kılınmamış olması da ihtimal dâhilindedir. Her iki durum da ihtimal dahilinde olduğundan hadis mücmel olarak kabul edilir. Bu iki ihtimalden hangisinin kastedildiği beyân edilmeyinceye kadar tevakkuf etmek vaciptir. Müstedill bu vb. itirazlara karşı varsa nakli delil getirerek iddiasını ispatlamaya çalışır.

¹⁰⁹ Bâcî, *el-Minhâc*, 131-132.

¹¹⁰ Bâcî, *el-Minhâc*, 132.

¹¹¹ Bâcî, *el-Minhâc*, 132.

¹¹² Bâcî, *el-Minhâc*, 133-135.

¹¹³ Buhârî, "Vudû", 38 (No. 185); Müslim, "Tahâret" 7.

¹¹⁴ Bâcî, *el-Minhâc*, 128.

¹¹⁵ Bâcî, *el-Minhâc*, 130-131.

Bâcî, takrîrî sünnet ile istidlâle yöneltlen itirazların ve verilen cevapların sünnetin diğer kısımlarıyla paralellik arz ettiğinden dolayı buna ayrıca yer vermediğini ifade eder.¹¹⁶

4.4.3. İcmâ' İstidlâline Yönelik Yapılan İtirazlar

Bâcî icmâ'ı, herkes tarafından bilinen ve kabul gören (genel) icmâ' (يعرف بالاتفاق) ve imâmlar, fakihler gibi ancak bazı kesimler tarafından bilinen (özel) (يعرف باختلاف) icmâ' şeklinde ikiye ayırmaktadır.¹¹⁷ Bâcî, İttifak ile bilinen icmâ' ile istidlâle yönelik itirazların üç şekilde olabileceğini belirtir.

a. İcmâ'ın zuhûrunu ve tashihini talep etmekle itirazda bulunmak.¹¹⁸ Bu itiraz türünde müstedill hâkim/devlet başkanı tarafından verilen bir fetvayı veya herkesi ilgilendiren ve yaygın olan bir meselede ya da meşhur bir toplantıda büyük bir cemaatin huzurunda verilen bir hükmü icmâ' olarak delil göstermekte, muteriz ise bunun icmâ' olmadığını ileri sürerek itiraz etmektedir. Yapılan itiraz karşısında müstedill, verilen hükmün yaygınlık kazandığını ispatlayarak cevap verir. Örneğin müstedill, Hz. Ömer'in, kayıp olan kişinin karısının durumu hususunda kadına bir bekleme süresi tayin ettiğine, tayin edilen süre bittikten sonra kadın istediğinde ayrılabilmesine hüküm verdiği ve sahabeden hiç kimse itirazda bulunmadığı dolayısıyla bu konuda icmâ' hâsıl olduğu söylemine karşılık muteriz bunun tashihini talep edebilir. Muteriz, bunun sadece Hz. Ömer'in görüşü olduğunu, yaygınlık kazanmadan ve herkes tarafından bilinmeden bunun bir delil olmayacağını söyleyerek özellikle sahabenin farklı memleketlere dağıldığı bir zamanda bu tür durumlarda icmâ' iddiasında bulunmanın doğru olmadığı iddiasında bulunabilir. Müstedill yapılan itiraza, Hz. Ömer'in verdiği hükümlerin tüm memleketlerde yaygınlık kazandığını, onun hükümlerinin iktida edilen sünnet olarak alındığını söyleyerek icmâ'ın zuhûrunu ispatlamaya çalışır.¹¹⁹

b. İcmâ'a karşı ihtilaf naklederek itirazda bulunmak.¹²⁰ Muteriz müstedillin naklettiği görüş ile ilgili icmâ' olduğu iddiasına karşı aynı konuda muhalif bir görüşü naklederek söz konusu meselede icmâ'dan söz edilemeyeceğini ileri sürmektedir. Müstedill, nakledilen hilaf/karşıt görüş üzerine anlaşılır bir şekilde konuşarak muterize icmâ'ı kabul ettirmeye çalışır. Örneğin müstedill, dört kusurdan birinin bulunması durumunda nikâhın feshedilebileceğini söyleyerek bunun Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin görüşü olduğunu, sahabeden bu görüşe muhalefet edenin de olmadığını, dolayısıyla bunun icmâ olduğunu belirtir. Muteriz, İbn Mesûd'un "Hür bayan kusurdan dolayı reddedilemez"¹²¹ rivâyetini gerekçe göstererek ilgili mesele hakkında icmâ'dan söz edilemeyeceği şeklinde itirazda bulunur. Müstedill, İbn

¹¹⁶ Bâcî, *el-Minhâc*, 136-137.

¹¹⁷ Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 1/465; a.mlf., *el-Minhâc*, 138.

¹¹⁸ Bâcî, *el-Minhâc*, 138.

¹¹⁹ Bâcî, *el-Minhâc*, 139.

¹²⁰ Bâcî, *el-Minhâc*, 140.

¹²¹ Ebû Bekr Abdurrezâk b. Hemmâm es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Hindistan: el-Meclisu'l-İlmî, 1403), 5/293 (No.11429).

Mesûd'un sözünden maksadın, köle bir kadının reddi için olan bir kusurun hür bir kadının reddi için sebep olamayacağını izah eder. Dolayısıyla Müstedill, köle kadın için reddin sebebi olan şeyin, hür kadın için mevzubahis olmayışından hareketle bu meselede icmâ'ın sabit olduğunu ispat etmeye çalışır.¹²²

c. İcmâ' olarak nakledilen söz, fiil veya ikrara itirazda bulunmak. Bâcî, bunlara yapılacak itirazların sünnetin kavli ve fiilî kısımlarına yapılan itirazlarla aynı olduğunu belirtmekte, bu meseleye yapılacak itirazları ayrıca ele almaya gerek olmadığını belirtmektedir.¹²³

Bazı kesimler tarafında bilinen (özel) icmâ'a yapılan itiraza gelince; Müstedill, kabul ve redd şeklinde konu hakkında sadece iki görüş bulunduğunu, dolayısıyla üçüncü bir görüşün yokluğunun icmâ' ile sabit olduğunu ileri sürmesi bunun bir örneği olarak zikredilebilir. Muteriz meselede sadece iki görüşün bulunmasının bir üçüncü görüşün olmayacağı üzerinden icmâ'ın gerçekleştiği anlamına gelmediğini belirtir. Çünkü ona göre konunun kendisinde ihtilaf söz konusudur.¹²⁴

Bâcî, yaygınlık kazanıp da hilafı bilinmeyen görüşü de özel icmâ' kapsamında değerlendirmektedir.¹²⁵ O, bazı Zâhirî âlimlerin Tabiî icmâ'ının reddini de bu kategoride değerlendirmektedir.¹²⁶ Bâcî, Medine ehlinin icmâ'ı ile istidlâli de icmâ'ın özel kategorisinde değerlendirmektedir. O, hakikatte icmâ' olmayıp icmâ' olarak kendisiyle istidlâl edilen Medine ehlinin icmâ'ının aslında haber olduğunu belirtmektedir.¹²⁷

4.4.4. Sahabenin Yaygınlık Kazanmamış Kavliyle İstidlâle Yapılan İtirazlar

Sahabe kavliyle yapılan istidlâle yöneltilen itirazlar çeşitli şekillerde olabilir. Bâcî, bunları şöyle sıralamaktadır: a. müstedill, sahabe kavliyle istidlâlde bulunması durumunda muteriz, meseleyle ilgili sözün sadece bir sahabeye ait olduğunu ileri sürerek, mezkûr durumda kıyâsın sahabe kavline mukaddem olduğunu iddia ederek itiraz edebilir. Örneğin müstedill, dört hanımıyla zihâr yapan kişi için "kendisine bir kefâret gereklidir"¹²⁸ şeklinde Hz. Ömer'den gelen rivâyeti gerekçe göstererek bir kelimeyle dört hanımıyla zihâr yapan kişiye bir kefâret gerekeceğini söyleyebilir. Muteriz bunun bir sahabe kavli olduğunu, kıyas ile çeliştiğini söyleyerek itirazda bulunabilir. Bu tür durumlarda müstedill farklı şekillerde cevap verme imkânına sahiptir.¹²⁹ Örneğin müstedill Şâfiî ise Şâfiî mezhebinin bu durumlarda sahabe kavlini

¹²² Bâcî, *el-Minhâc*, 140.

¹²³ Bâcî, *el-Minhâc*, 141.

¹²⁴ Örnek için bk. Bâcî, *el-Minhâc*, 141-142.

¹²⁵ Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 1/479-485; a.mlf., *el-Minhâc*, 142.

¹²⁶ Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 1/492-497 arası; a.mlf., *el-Minhâc*, 142.

¹²⁷ Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 1/491; a.mlf., *el-Minhâc*, 142-143; a.mlf.; *el-İşâre fî Usûli'l-Fıkhi*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'il (Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 28.

¹²⁸ Beyhakî, *Sünenü'l-kubrâ*, 7/383 (No. 15030).

¹²⁹ Geniş bilgi edinmek için bk. Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 1/479-485; a.mlf., *el-Minhâc*, 144.

kıyasa öncelediğini, dolayısıyla Şâfiî'ye göre sahabe kavlinin hüccet olduğu şeklinde cevap verebilir.¹³⁰

b. Müstedill, ilgili meselede sahabe kavlini naklederek istidlâlde bulunması durumunda muteriz, sahabeden muhalif bir görüşü naklederek meselenin sahabeler arasında muhtelefun fih olduğunu ileri sürebilir. Bu durumda müstedill, muterizin ileri sürdüğü sahabe kavlinin istidlâle elverişsiz olduğu gibi gerekçeler ortaya kayarak iddiasını ispatlamaya çalışır.¹³¹

c. Nakil üzerine konuşma. Nakil üzerine yapılan itirazlar hadis nakliyle ilgili yapılan itirazlarla aynı olması hasebiyle ayrıca ilgili meseleye yapılan itirazlara yer verilmeyecektir.

4.4.5. İstishâb ile Yapılan İstidlâle Yönelik İtirazlar

İstishâbu'l-hâl¹³² ile istidlâlde bulunan müstedille iki şekilde itiraz edilebilir. Birincisi müstedillin iddiasını ispatlama sadedinde kendisiyle istidlâlde bulunduğu istishâbu'l-hâl benzeriyle muarazada bulunmaktır.¹³³ Örneğin Mâlikî müstedill "Berâet-i zimmet asıldır" yani aksini ispatlayacak bir delil bulununcaya kadar kişinin borçsuz ve suçsuz olması esastır kuralını ileri sürerek kasten adam öldürene kefaretin gerekli olmadığını söyleyebilir. Bu istidlâle karşılık Hanefî veya Şâfiî muteriz katilin bir kimseyi öldürdüğünde borçlu duruma düşeceği icmâ' ile sabit bir husustur; kasten adam öldüren kişi ancak kıymet/diyet vermekle sorumluluktan kurtulur diyenlerin delil getirmekle mükelleftir şeklinde itiraz edebilir. Müstedill bu itiraza karşı, "hepimiz özellikle katilin diyeti ödemekle sorumlu olduğu ve diyeti ödeyince sorumluluktan kurtulacağı konusunda ittifak etmekteyiz. Bunun dışında bir borçluluk söz konusu değildir. Katilin diyet ödedikten sonra hâlâ borçlu/sorumlu olmaya devam ettiğini iddia edenler delil getirmekle mükelleftir" şeklinde yapılan itiraza cevap verir. İkincisi ise istishâb deliline karşı delil getirerek karşı koymaktır. Bâcî bunun için ayrı örnek vermemektedir.

Bâcî, istishâbu'l-hâl ile ilgisi olmayan ancak ona ilhâk edilen istishâbu hâli'l-icmâ'ı da zikretmektedir.¹³⁴ Buna şu örneği getirir: müstedill, hamile kalmadan önce cariye'nin satışının icmâ' ile caiz olduğu gerekçe göstererek ümmü'l-veledin satışının caiz olduğunu iddia eder. Muteriz ise hamile kalanın satışının caiz olmadığı hususunda sabit olan icmâ'ı delil getirerek ümmü'l-veledin satışının caiz olmadığı şeklinde itiraz edebilir. Müstedill, "Oğlu onu (Mâriye'yi) âzat etmiştir"¹³⁵ hadisini delil

¹³⁰ Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 609-610.

¹³¹ Bâcî, *el-Minhâc*, 144.

¹³² İstishâbu'l-hâl: aksi bir delil bulunmadıkça var olan bir durumun devamlılığına hükmetmektir. Curcânî, *et-Ta'rifât*, 22.

¹³³ Bâcî, *el-Minhâc*, 219.

¹³⁴ İstishâbu hâli'l-icmâ', daha önce üzerinde icmâ' hâsıl olan bir hükmün illeti değişmişse de hükmün hâlâ devam etmesidir. Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed en-Nemle, *eş-Şâmil fî hudûdi ve ta'rifâti mustalahâti 'ilmi usûli'l-fıkhi* (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1430/2009),

¹³⁵ İbn Mâce, "İtk" 2 (No. 2516).

getirerek muterizin itirazına karşı cevap verir. Müstedill muaraza yöntemiyle de yapılan itiraza karşı koyabilir.¹³⁶

SONUÇ

Münâzara fıkıh, kelâm, felsefe ve mantık gibi birçok disiplin ile ilişkisi olan bir niteliğe sahiptir. Münâzaranın fıkıh usûlü ile ilişkisi daha da ileri bir seviyededir. Zira Bâcî'nin *el-Minhâc*, Cüveynî'nin *el-Kâfiye*'sinde olduğu gibi erken dönemlerden itibaren münâzara/cedel alanında yazılan eserlerde münâzara ile fıkıh usûlünün birbiriyle uyarlandığı görülmektedir. Bazı âlimleri ise delillerin ispatı ve delillerle istidlâl biçimi şeklinde usûl disiplininin iki yönlü olduğunu söylemişlerdir. Birincisi ile usûlü, ikincisiyle münâzarayı kastetmişlerdir.

Usûl âlimleri, şer'î delillerin sübutundan kaynaklanan ihtilaflar ve lafız-anlam ilişkisinin neden olduğu tartışmaların sağlam temeller üzerinde cereyan edebilmesi, tartışmada başvurulmuş delillerin tutarlı bir şekilde kullanılması amacıyla münâzaranın ilke ve adabını usûl konularıyla beraber kaleme almışlardır.

Usûl disiplininde münâzaranın bir yöntem olarak kullanılmasına Şâfiî'nin usûl alanında ilk te'lîf edilen *er-Risâle* adlı eserinde rastlanmaktadır. Şâfiî, farazî bir muhatapla aklî çıkarıma dayalı meseleleri ve te'vîle açık nassları soru-cevap tekniğini kullanarak meseleye dair iddiayı ileri sürmekte, akabinde iddiaya gelebilecek itirazları zikretmekte, daha sonra itirazları delillerle defetmeye çalışmaktadır. *er-Risâle*'de takip edilen bu yöntem, kendisinden sonra gelen Ebû Bekr el-Cessâs, Kâdî el-Bâkillânî, Kâdî Abdulcebbâr, Ebû Zeyd ed-Debûsî, Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ gibi birçok usûl alimi tarafından da takip edilmmiştir.

Bâcî'nin *el-Minhâc fî tertîbi'l-hicâc*' adlı eseri *İhkâmu'l-fusûl* adlı eserinin bir özeti mahiyetinde sayılabilir. O, *el-Minhâc* adlı eserinde ilk olarak münâzarada bulunan kişinin riayet etmesi gereken usûl, âdâb ve kuralları işlemekte, akabinde şer'î delillerden Kitap, sünnet, icmâ' ve aklî delilleri (lahnu'l-hitâb, fahve'l-hitâb, hasr ve kıyası) münâzara yöntemiyle ele almaktadır. Bâcî, münâzaranın âdâb, kural ve yöntemini şer'î delillerin istidlâlinde meydana gelen tez-antitez üzerine icra ederek somutlaştırmaktadır. Bâcî, müstedillin şer'î istidlâlini zikretmekte, ardında muterizin buna yönelik itirazını aktarmakta, daha sonra muterizin iddiasına cevap vermektedir.

Bâcî'nin gerek münâzaraya dair ortaya koyduğu usûl, âdâb ve kurallar gerekse şer'î deliller üzerinde yaptığı uygulamalar günümüz ilim dünyasına önemli katkılar sunabilecek potansiyeldedir. Zira onun münâzara konusunda belirlediği sistematığın, ele aldığı kriterlerin bilimsel/eleştirel düşünme becerisinin gelişmesine, eleştiri ahlakının olgunlaşmasına, ilmî tartışmaların sağlıklı bir süreç dâhilinde cereyan ederek yanlışları elemeye doğruları tespit etmeye odaklanmasına katkı sunabilecek niteliğe sahip olduğu görülmektedir.

¹³⁶ Bâcî, *el-Minhâc*, 219- 220.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. Hindistan: el-Meclisu'l-İlmî, 2. Basım, 1403.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef. *el-Minhâc fi tertîbi'l-hicâc*. thk. Abdulmecid Türkî. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1980.
- Bâcî, Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef. *İhkâmu'l-fusûl fi ahkâmi'l-usûl*. thk. Abdulmecid et-Türkî. b.y.: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1415/1995.
- Bâcî, Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef. *el-İşâre fi Usûli'l-fikhi*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'îl. Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sabit Hatip. *el-Fakîh ve'l-mütefakkih*. Riyad: Dâru İbn Hazm, 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî b. Mûsâ el-Horasânî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Minhâcu'l- vusûl ilâ 'ilmi'l-Usûl* (Nihâyetu's-Sûl ile birlikte). 4 Cilt. b.y.: 'Âlemu'l-kutub, ts.
- Buhârî, Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfu'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî*. thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *Câmi'u'l-sahîh* (Fethü'l-Bâri ile beraber). 13 Cilt. Riyad: Dâru's-Selâm – Dımaşk: Dâru'l-Feyhâ, 1418/1997.
- Cüveynî, Ebû'l-Me'âlî Abdulmelik b. Abdullah b. Yusuf. *el-Kâfiye fi'l-Cedel*. thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmud. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, 1399/1979.
- Curcânî, Ebû'l-Hasan Seyyid Şerif Alî b. Muhammed b. Alî. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen (Sünenü Ebî Dâvûd)*. thk. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1996.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *İrvâu'l-ğalîl fi tahrîci ahâdisi menâri's-sebîl*. Beyrut: El-Mektebetu'l-İslâmî, 1405/1985.
- Felûsî, Mes'ûd b. Mûsâ. *el-Cedel 'inde'l-usûliyyîn*. Cezayir: Mektebetü'r-Rüşd, 1424/2003.
- Ferecullah Abdülbari. *Menâhîcu'l-bahs ve âdâbu'l-hivâri ve'l-münâzara*. Kahire: el-Âfâku'l-'Arabiyye, 2004.
- Hamad b. İbrâhîm el-'Usmân. *Usûlü'l-cedeli ve'l-münâzara fi'l-Kitabi ve's-Sünne*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1425/2004.

- Hârûn Abdurrezzâk. *Fennu âdâbi'l-bahsi ve'l-münâzara*. Kuveyt: Dâru'z-Zâhiriyye, 1438/2017.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddimetu ibn Haldûn*. thk. Abdullah Muhammed Derviş. Dımaşk: Dâru Ya'rib, 1425/2004.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânu'l-'Arab*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî ve Müessestü't-Târîhi'l-'Arabî, 1996.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Bağdâdî el-Hanbelî. *el-Hukmu'l-cedîr bi'l-izâ'e*. thk. Abdulkâdir el-Arnâût. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1990.
- İbnü'l-Cevzî, Muhiddin Yusuf b. Abdurrahmân. *el-Îzâh li-kavânîni'l-istilâh fi'l-cedeli ve'l-münâzara*. thk. Mahmud b. Muhammed ed-Duğyam. Kâhire: Mektebetu Medbûlî, 1415/1995.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen (Sünenü İbn Mâce)*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1416/1996.
- İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz b. Alî el-Fütûhî. *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*. thk. Muhammed Zuhayl ve Nezîr Hamâd. Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 1413/1993.
- Korkut, Ramazan. "Fıkıh Düşüncesinde Münâzara Sistematiği Hatip Bağdâdî'nin el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh Eserinin Bağlamında". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2019), 79-97.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh "Sahîhu Müslim"* (Nevevî Şerhi ile birlikte). thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1955.
- Nemle, Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed. *eş-Şâmil fî hudûdi ve ta'rifâti mustalahâti ilmi usûli'l-fıkhi*. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1430/2009.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Mahsûl fî 'ilmi'l-usûl*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-'Alvânî, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1992.
- Sâbûnî, Muhammed Alî. *Safvetu't-tefâsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1406/1986.
- Sâid b. Mansûr, Ebû Osmân b. Şu'be el-Horasânî. *es-Sünen*. thk. Habîburrahmân el-'Azemî. 2 Cilt. Hindistan: Dâru's-Selefiyye, 1403/1982.
- Şâfiî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakki min 'ilmi'l-usûl*. thk. Ahmed 'Azvu 'Înâye. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyye, 1999.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî. *el-Me'ûne fi'l-cedel*. thk. Alş Abdulazîz el-Umeyrî. Kuveyt: Cem'iyetu İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1407/1984.

- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *Şerhu'l-Luma'*. thk. Abdülmecid et-Türkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- Özel, Ahmet. "Bâcî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/414-415. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevdû'âti'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985.
- Tehânevî, Muhammed b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Mevsû'etu keşşâfi istilâhâti'l-funûni ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996.
- Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. 27 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 10. Basım, 1994.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah. *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubî, 2. Basım, 1414/1994.